

ЕЛЕКТРОННІ ДОКАЗИ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В ПЕРІОД ВОЄННОГО СТАНУ

ELECTRONIC EVIDENCE IN CIVIL PROCEEDINGS DURING MARTIAL LAW

Кондрат'єва Л.А., к.ю.н.,
доцент кафедри процесуального права юридичного факультету
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Автор статті розкриває роль електронних доказів у цивільному судочинстві в період воєнного стану та констатує, що масштабна війна в Україні, що триває сьогодні, якщо і не паралізувала правосуддя в Україні, але, безперечно, зробила неможливим нормальний розгляд, зокрема цивільних справ. Так, судді, які продовжують працювати в умовах війни, вказують на те, що цивільних справ тепер фактично до них не надходить. Цей факт, на думку автора, не свідчить про те, що люди втратили інтерес до справ, що були призначені раніше, їх порушені права з часом підлягають поновленню, а тому суди повинні бути готові до звернень громадян до суду та сприяти ефективному захисту порушених прав, зокрема і під час воєнного стану. Автор вказує, що Рада суддів України рекомендує визначити особливості роботи суду виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні. Автор вважає, що в таких умовах та на відповідних територіях особливої актуальності набуває електронний суд, що сприяє доступу громадян до суду з дотриманням безпечних умов. На думку автора, ситуація, що склалася в Україні, дає змогу, а місцями і змушує учасників судового процесу на вільних від збройних конфліктів територіях по-новому оцінити можливості, які надає підсистема «Електронний суд». Автор вважає, що така система сприяє забезпеченню обміну процесуальними документами в електронній формі між судом та учасниками процесу, а також між учасниками процесу в цивільній справі. Законодавче закріплення електронних доказів в переліку засобів доказування є кроком до вдосконалення цивільного судочинства.

На думку автора, набагато більшого практичного значення має встановлена законом процедура використання таких доказів, зокрема їх подання, фіксація, порядок засвідчення копії електронного документа. Під час подання доказів до суду в електронній формі суд не вимагає у сторони надіслати копії цих документів іншим учасникам цивільної справи. Автор наголошує на розмежуванні таких понять, як «паперова копія електронного доказу» та «електронна копія паперового доказу».

Ключові слова: воєнний стан, електронні докази, подання, фіксація, порядок засвідчення копії електронного документа, паперова копія електронного доказу, електронна копія паперового доказу, цифровий підпис.

The author of the article dwells on the role of electronic evidence in civil proceedings during martial law and states that the large-scale war in Ukraine, which continues today, has not paralyzed justice in Ukraine, but has undoubtedly made it impossible for normal proceedings, including civil cases, to take place. The judges who continue their work during the war point out that they are not receiving civil cases now. This fact, according to the author, does not indicate that people have lost interest in previously assigned cases, their violated rights are subject to renewal over time, and therefore the courts must be prepared for citizens to go to court and promote effective protection of violated rights, in particular during martial law. The author points out that the Council of Judges of Ukraine recommends determining the specifics of the work of the court based on the current situation in the region. The author believes that in such conditions and in some territories, the electronic court becomes especially relevant, which facilitates access of citizens to court in compliance with safe conditions. According to the author, the current situation in Ukraine allows, and in some places forces, participants in the trial in the conflict-free territories to re-evaluate the opportunities provided by the subsystem "Electronic Court". The author believes that this system is designed to ensure the exchange of procedural documents in electronic form between courts, bodies and institutions of the justice system, between the court and the participants in the trial, and between the participants in the trial. Legislative consolidation of electronic evidence among the list of conceded means of proof is undoubtedly a progressive step. However, according to the author, the procedure established by the law for the use of such evidence, in particular their submission, fixation, the procedure for certifying a copy of an electronic document, is of much greater practical importance. In the case of submission of evidence to the court in electronic form, it is not required to send copies to other participants in the case. The author draws attention to the differentiation between such concepts as "paper copy of electronic evidence" and "electronic copy of paper evidence".

Key words: martial law, electronic evidence, submission, fixation, procedure for certifying a copy of an electronic document, paper copy of electronic evidence, electronic copy of paper evidence, digital signature.

Постановка проблеми. Важко собі уявити, що таке може статися в XXI сторіччі, в центрі Європи, але, на жаль, 24 лютого 2022 року Росія за підтримки Білорусі розпочала відкритий воєнний напад на Україну. Таке вторгнення є частиною російсько-української війни, розв'язаної Росією ще в 2014 році, участь в якій ця фашистська країна постійно та наполегливо заперечувала. Ця війна якщо і не паралізувала правосуддя в Україні, але, безперечно, зробила неможливим нормальний розгляд, зокрема цивільних справ. Так, судді, які продовжують працювати в умовах війни, вказують на те, що цивільні справи до них фактично не надходить. Це ж стосується і справ, що виникають з адміністративних правовідносин, а також мало кримінальних проваджень, в яких судді вирішують лише невідкладні клопотання, або продовжують строки тримання осіб під вартою [1]. Цей факт не свідчить про те, що люди втратили інтерес до справ, що були призначені раніше, їх порушені права з часом підлягають поновленню, а тому суди повинні бути готові до звернень громадян до суду та сприяти ефективному захисту порушених прав, зокрема і під час воєнного стану.

Рада суддів України рекомендує визначити особливості роботи суду виходячи з поточної ситуації у відповідному регіоні. В таких умовах та на відповідних територіях особливої актуальності набуває електронний суд, що сприяє доступу громадян до суду з дотриманням безпечних умов. Воєнні дії можуть продовжуватись тривалий час, бути затяжними, а можуть носити локальний характер, тому Верховний Суд повідомив про особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. Так, з метою забезпечення безпеки учасників судових процесів і відвідувачів судів припиняється проведення особистого прийому громадян керівництвом суду й обмежується допуск у судові засідання осіб, які не є учасниками судових засідань. Якщо суд не припинив здійснювати судочинство, учасники судових процесів мають можливість подати заяву про відкладення розгляду справи у зв'язку з воєнними діями та/або про розгляд справи у режимі відеоконференції за допомогою будь-яких технічних засобів, зокрема власних [2]. У зв'язку з цим Рада суддів України оприлюднила рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану. Так, Рада суддів України рекомендує виважено підходити до питань, пов'язаних з поверненням

різного роду процесуальних документів, залишення їх без руху, встановлення різного роду строків, по можливості продовжувати їх щонайменше до закінчення воєнного стану [3]. Саме в таких умовах дистанційне правосуддя набуває широкого застосування, зокрема щодо дистанційного документообігу, подання електронних доказів, дистанційного розгляду справ у режимі відеоконференції, отримання рішень суду в електронному вигляді. В цьому контексті особливої уваги заслуговують електронні докази як новий засіб доказування в цивільному судочинстві. Слушною є думка І. Ю. Татулич, яка вважає, що це безсумнівно, значний крок вперед, шлях до досягнення прозорості в діяльності судів, оскільки спрощує доступ до правосуддя, скорочує терміни розгляду судових справ, адаптує національне законодавство до нормативно-правової бази Європейського Суду [4, с. 75].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання використання електронних доказів у цивільному судочинстві все частіше стають об'єктом дослідження в працях вітчизняних науковців. Зокрема, в дисертаційних дослідженнях С. П. Ворожбіт, К. Л. Брановицького, М. В. Горелова, А. Ю. Каламайко, Ю. С. Павлова, в наукових статтях О. Ю. Гусєва, К. Дрогозюк, С. В. Дяченко, А. В. Коваленко, В. С. Петренко, М. В. Пушкар, І. Ю. Татулич, С. А. Чванкіна, А. Штефан, а також у монографіях О. Т. Боннера та А. П. Вершиніна.

Метою дослідження є використання та значення електронних доказів у цивільному судочинстві, зокрема в період воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Цивільний процесуальний кодекс (далі – ЦПК України) [5] розширює перелік засобів доказування електронними доказами (п. 1 ч. 2 ст. 76). Питання щодо правового регулювання та використання електронних доказів є складовими глобальної проблеми впровадження інформаційних технологій в українське судочинство. Сьогодні вже важко заперечувати електронну форму спілкування через соціальні мережі та Інтернет, що є сучасним та досить важливим джерелом інформації, яке потребує нормативного врегулювання та поширення в правосудді України, зокрема при розгляді та вирішенні судом цивільних справ. Використання електронних доказів регулюється Законом України «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 рр.», Стратегією розвитку інформаційного суспільства в Україні, Концепцією галузевої програми інформатизації судів загальної юрисдикції, інших органів та установ судової системи, затвердженої ДСА України, Наказом Державної судової адміністрації від 31 травня 2013 року «Про реалізацію проекту щодо обміну електронними документами між судом та учасниками судового процесу». Своєрідним логічним завершенням формування цього напрямку став Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів», яким, власне, і було запроваджено електронний доказ, як повноцінний вид доказу в судочинстві України. У зв'язку з такими нововведеннями були внесені зміни до ч. 1 ст. 100 ЦПК, згідно з якою «електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (в тому числі текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи), веб-сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення». Така інформація може бути збережена також на портативних пристроях (мобільних телефонах, картах пам'яті), а також в мережі Інтернет. Водночас, статтею 95 ЦПК України констатується, що «письмові докази (окрім електронних документів), це докази, що містять дані про обставини, що мають суттєве значення для пра-

вильного вирішення спору. Акцент робиться на інформаційний характер письмового доказу. В продовження цієї тези слід звернутись до статті 97 ЦПК, в якій зазначається, що «речовими доказами є предмети матеріального світу, які своїм існуванням, своїми якими, властивостями, місцезнаходженням, іншими ознаками дають змогу встановити обставини, що мають значення для справи». Очевидним є те, що в основі останньої дефініції лежить об'єкт матеріального світу, тобто законодавець застосовує матеріальний підхід до визначення доказу як такого. Що ж стосується електронних доказів, то ми вважаємо, що до них слід застосовувати інформаційний підхід, який власне і використовується при визнанні цих доказів серед засобів доказування в цивільному судочинстві. Законодавче закріплення електронних доказів як засобів доказування є своєчасним прогресивним кроком, особливо в тих умовах, в яких Україна перебуває вже тривалий час. А саме в умовах пандемії, що охопила весь світ, та в умовах жорстокої війни, яку Україна переживає сьогодні.

Слід звернути увагу також і на процедуру подання таких доказів, що має велике практичне значення для формування судової практики. Так, в першу чергу, слід звернути увагу на те, що процесуальне законодавство застосовує поняття «електронна копія електронного доказу», в той час, коли мова йде про електронне середовище, в якому важко говорити про оригінал та копію електронної інформації, оскільки вони є ідентичними. Навіть в разі необхідності передати певну інформацію будь-якими засобами зв'язку відбувається не переміщення конкретного фрагменту інформації, а лише створення його копії, але вже в іншому місці, а саме на іншому носії. Такий технічний підхід щодо електронних доказів знайшов своє закріплення в статті 7 Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг», в якій зазначається, що «оригіналом електронного документа вважається електронний примірник документа з обов'язковими реквізитами, в тому числі з електронним підписом автора або підписом, що прирівнюється до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис». Отже, якщо електронний документ слід надіслати кільком адресатам, або такий документ необхідно зберегти на кількох електронних носіях інформації, кожен з електронних примірників слід вважати оригіналом електронного документа.

Наступне, на чому хотілось би акцентувати увагу, це вимога законодавства щодо використання «електронного цифрового підпису, прирівняного до власноручного підпису». В першу чергу слід звернути увагу на те, що електронний цифровий підпис є різновидом електронного підпису, використання якого регулюється Законом України «Про електронний цифровий підпис». Згідно цього закону, електронні документи, що подавались до суду, повинні бути підписані саме електронним цифровим підписом. Як свідчить судова практика, такий підхід значно ускладнював електронний документообіг. Це і стало підставою до внесення змін до діючого закону від 6 листопада 2014 року, що передбачають використання будь-якого електронного підпису або ж підпису, що прирівнюється до власноручного. Не менш важливим кроком перед подачею електронного документа до суду є його фіксація. Для цього особа може попередньо звернутись до відповідних установ або ж до експертів, які працюють в цій галузі та надають послуги з проведення фіксації та дослідження змісту веб-сторінок в мережі Інтернет. Можливо також звернутися до експертних установ, профільних організацій, онлайн-сервісів для проведення фіксації електронного документа. Така фіксація може бути здійснена також особисто. Значення своєчасного фіксування електронних доказів зменшить ризики їх знищення або заміни, що призведе до ефективного використання доказової бази під час розгляду та вирішення цивільної справи в суді.

На думку практикуючих юристів, «електронні докази слід подавати як в електронній, так і в паперових копіях, що значно полегшує процедуру огляду та дослідження цих доказів судом» [6]. Як бачимо, учасники справи можуть подавати електронні докази також і в паперових копіях, посвідчення яких повинно бути здійснене в передбаченому законом порядку.

Доцільним також є акцентувати увагу на тому, що оригінал електронного доказу існує у формі електронних даних на портативних носіях або в мережі Інтернет. Подаючи до суду їхні копії, до прикладу, у вигляді скріншотів чи інтерне-посилань, учасникам судового процесу слід попіклуватися про належне їх засвідчення та збереження з метою запобігання їх знищенню. Разом з тим, не слід забувати про можливість заявлення стороною клопотання про забезпечення таких електронних доказів шляхом їх огляду судом ще до пред'явлення позову до суду.

При пред'явленні електронного доказу до суду слід також акцентувати увагу на ідентифікації особи, яка створила такий доказ. Так, на думку І. Ю. Татулич «на практиці можуть виникати також проблеми, пов'язані з встановленням особи, яка створила певний електронний доказ, оскільки в соцмережі може зареєструватися будь-яка особа під будь-яким іменем» [7, с. 217]. Звідси може виникнути ситуація, коли ця особа поширює завідомо неправдиву інформацію, що негативно може вплинути на хід розгляду справи і бути спрямованою проти, наприклад, позивача чи відповідача. Автора такої інформації досить складно встановити. Таким чином, перед судом стоїть також завдання щодо ідентифікації особи, яка може бути автором або ж розповсюджувачем електронного доказу, що подається до суду.

Відповідно до статті 7 Закону «Про електронні документи та електронний документообіг» [8] «електронна копія та копія електронного документа в паперовому документі засвідчується в порядку, передбаченому законом». На жаль, питання щодо порядку засвідчення копії електронного документа до цього часу залишається невирішеним, оскільки воно не врегульоване на законодавчому рівні. У зв'язку з цим під час розгляду та вирішення цивільної справи в суді, в якій доказуванню підлягає конкретна інформація з мережі Інтернет або з інших електронних носіїв, виникає питання щодо належності їх засвідчення. Згідно чинного процесуального законодавства (ч. 5 ст. 62 ЦПК) «відповідність копії документа, що підтверджує повноваження представника, оригіналу може бути засвідчена підписом судді». Щодо нотаріального засвідчення, то згідно Закону України «Про нотаріат» та у відповідності до Порядку вчинення нотаріальних дій, нотаріус може засвідчити лише копії оригіналів письмових документів. Правом на засвідчення електронних копій або ж інформації з мережі Інтернет нотаріус не наділений, тому переважно нотаріуси відмовляють у засвідченні таких документів. Спроба позитивно вирішити це питання виникла ще в 2018 році з підготовкою проекту Закону України «Про внесення змін до статті 100 Цивільного процесуального кодексу» (щодо засвідчення копій електронних доказів) за № 8281 від 17 квітня 2018 року, який до цього часу не був розглянутий Верховною Радою. А сьогодні, коли в Україні продовжуються воєнні дії, цей законопроект не може розцінюватися як актуальний. Складність засвідчення електронного доказу пояснюється ще й тим, що інформація, яку містить цей носій, може бути видалена умисно або випадково. Це може призвести до неможливості довести сам факт наявності такої інформації, а сама інформація може бути змінена її користувачем або зберігачем інформації.

Не менш важливим є питання розмежування понять «паперова копія електронного доказу» та «електронна копія паперового доказу». Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Касаційного господарського суду в справі

за № 922/51/20 констатував, «що учасники справи мають право подавати письмові докази в електронних копіях, посвідчених електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису». За такої умови електронна копія письмового доказу не вважається електронним доказом. Отже, Верховний Суд дійшов висновку, «що учасник справи на обґрунтування своїх вимог і заперечень має право подати суду електронний доказ в таких формах: 1) оригінал; 2) електронна копія, засвідчена електронним цифровим підписом; 3) паперова копія, посвідчена в порядку, передбаченому законом» [9]. «Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом, однак є однією із форм, у якій учасник справи має право подати електронний доказ, який є засобом встановлення даних, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин, що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи» [9]. До такого висновку прийшли і практикуючі юристи, які вважають, що «паперова копія електронного документа не є письмовим доказом, а електронна копія письмового (паперового) документа не є електронним доказом, оскільки роздрукований та доданий до позовної заяви скріншот – це електронний доказ в паперовій формі, а подана до суду сканована копія будь-якого договору на папері – це письмовий доказ в його електронній копії» [10].

Заслугує на увагу також ч. 9 ст. 84 ЦПК, відповідно до якої «копії доказів (крім речових доказів), що подаються до суду, заздалегідь надсилаються або надаються особою, яка їх подає, іншим учасникам справи. Суд не бере до уваги відповідні докази у разі відсутності підтвердження надсилання (надання) їх копій іншим учасникам справи, крім випадку, якщо такі докази є у відповідного учасника справи або обсяг доказів є надмірним, або вони подані до суду в електронній формі, або є публічно доступними». Аналіз цитованої норми статті дозволяє зробити висновок про те, що подання до суду доказів у електронній формі не тягне за собою обов'язково надсилання їх копій іншим учасникам справи. Разом з тим, аналіз статті 191 ЦПК, що містить вимоги щодо надсилання копій позовної заяви та доданих до неї документів, не уточнює, як слід поступити у разі, якщо слід залучити до матеріалів справи електронний доказ. На нашу думку, для узгодження норм цих статей з метою запобігання різних правових позицій в судовій практиці, слід чітко визначити, яку норму ЦПК слід вважати спеціальною, а яку загальною.

Єдиний державний реєстр судових рішень досить часто містить рішення, в яких акцентується порушення процедури подання та дослідження електронних доказів. Так, наприклад, у справі №925/1082/18 об'єктом дослідження була вихідна кореспонденція електронної пошти сторони у справі, в результаті чого було встановлено факт направлення на електронну адресу позивача електронних листів з прикріпленими файлами. Огляд проводився на представленому стороною портативному персональному комп'ютері. За результатами такого огляду суд дійшов висновку про виконання відповідачем зазначених в акті введення в експлуатацію обладнання домовленостей, зокрема щодо передачі інструкції з експлуатації обладнання та схем електричного та холодильного обладнання у визначений актом строк.

Отже, за допомогою належно направлених електронних доказів позивачеві та дослідження їх судом, відповідач зміг підтвердити виконання ним своїх зобов'язань. Таким чином, застосування електронних доказів у цивільному чи господарському судочинстві сприяє ефективності судочинства процесі доказування під час розгляду та вирішення, зокрема цивільних справ. А в окремих категоріях справ, наприклад, у сфері інтелектуальної власності, електронні докази досить часто мають вирішальне значення.

Висновки. Масштабна війна в Україні дає змогу, а місцями і змушує учасників судового процесу на вільних від збройних конфліктів територіях по-новому оцінити можливості, що надає підсистема «Електронний суд», яка є складовою частиною Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи. Законодавче закріплення електронних доказів як засобів доказування є своєчасним прогресивним кроком, особливо в тих умовах, в яких Україна перебуває вже тривалий час. А саме в умовах пандемії, що охопила весь світ ще в 2019 році, та в умовах жорстокої війни, яку Україна переживає сьогодні. Використання електронних доказів забезпечує обмін процесуальними документами в електронній формі між судами, між судом та учасниками судового процесу та між сторонами, заявниками в конкретній цивільній справі. Слід звернути увагу також і на процедуру подання таких доказів, що має велике практичне

значення для формування судової практики. Не менш важливим кроком перед подачею електронного документа до суду є його фіксація. При пред'явленні електронного доказу до суду слід також акцентувати увагу на ідентифікації особи, яка створила такий доказ. Використання електронних доказів в цивільному судочинстві, можливість подавати процесуальні документи в електронній формі, нагляд за рухом справи дистанційно призводить до ефективності здійснення цивільного судочинства в умовах, коли досить складно очно звернутися до суду в зв'язку з воєнними діями в Україні. До того ж інформація щодо кожної конкретної справи, а також інші відомості, що стосуються комунікації між судом та учасниками судового процесу надсилаються до електронного кабінету учасника справи в автоматичному режимі, що позбавляє особу необхідності особистої участі в суді, особливо в період воєнного стану.

ЛІТЕРАТУРА

1. Суди під час війни: 8 березня 2022. URL: <https://sudreporter.org/sudy-pid-chas-vijny/>
2. Верховний Суд повідомив про особливості здійснення правосуддя на території, на якій введено воєнний стан. URL: <https://www.yurfact.com.ua/fakty/osoblyvosti-zdiisnennia-pravosuddia-pid-chas-viiny> 04.03.22
3. Рада суддів України оприлюднила рекомендації роботи судів в умовах воєнного стану. <https://zib.com.ua/ua/150714.html>
4. Татулич І. Ю. Місце та роль «Електронного суду» у забезпеченні ефективності цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 46. С. 74–80.
5. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
6. Барбашин С. Використання електронних доказів у суді – власний досвід. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/vykorystannya-elektronnyh-dokaziv-u-sudi-vlasnyj-dosvid/>
7. Татулич І. Ю. Електронні докази як засіб доказування в цивільному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 1. С. 215–219.
8. Про електронні документи та електронний документообіг: Закон України від 22.05.2003 року. № 851–15. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text>.
9. Постанова Верховного Суду від 27.11.2020 р. № 922/51/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86207417>.
10. Перникоза Д. Електронні докази – норма для українського судочинства, але є нюанси. URL: <https://vkr.ua/publication/elektronni-dokazi-norma-dlya-ukrayinskogo-sudochinstva-ale-ie-nyuansi>.